

ТВОРЕЦ И ВРЕМЕ

ВАСИЛ КОЛЕВСКИ

Я знаю силу слов. . .

В. Маяковски

Ако се събере всичко, което е написано на тази тема, ще се образува цяла библиотека. Но както всяко живо явление в изкуството, така и проблемът х у д о ж н и к и в р е м е винаги има свои актуални аспекти, особености. На тези особености бих искал да се спра с оглед на съвременния обществено-политически и духовен живот.

Преди всичко трябва да се отбележи високото предназначение на твореца, на изкуството. Древните гърци са смятали, че вдъхновението е дар божии: „Демокрит казва така за Омир: „Омир, като получава божествен талант, издига великолепно здание от разнообразни стихове, тъй като (според него), ако не притежаваш божествена и свръхестествена природа, невъзможно е да съчиниш такива прекрасни и мъдри стихове.“¹

Дълго време, по същество и до ден днешен, материалистическата естетика се отнася критично, отрицателно към това твърдение, оценявайки го преди всичко от гледна точка на философията, на онтологията. Но ние трябва да видим и друго, в дадения случай по-съществено значение на това твърдение: вдъхновението, изкуството са така велики, че само боговете, най-могъщите свръхестествени същества могат да дарят човека с това чудо! На това обръща внимание навремето Г. Флобер: „Античността — пише той — е смятала изкуствата толкова за благородни, че техният източник е отнасяла към боговете.“² А Томас Ман, разказвайки как е създал своя роман „Доктор Фаустус“, споделя: „Тежният труд в изкуството е като битка, като коработрушение, като смъртоносен риск, който те приближава към бога, внушава ти смирено упование на благословение, помощ, милост, и събужда у теб религиозен трепет.“³

Колко сполучливо е предал всичко това П. П. Славейков в стихотворението „Cis toll“, посветено на Бетховен:

А между туй съзнанието тайно
мълвеше на Бетховена в душата:
„Ти на съдбата няма що да ропщеш.
Ти имаш свой особен дял. . . Ти си
от небесата пламък Прометеев,
да го запалиш в хорските сърца
и, възгордени, да ги възвисиш. —
И в тях сърца, един през векове,
ти ще живееш безсмъртен в смъртен мир.“

¹ История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли. Т. 1. М., 1962, с. 87.

² Г. Ф л о б е р. О литературе, искусстве, писательском труде. Письма, статьи. Т. 2. М., 1984, с. 294.

³ Т. М а н и. Собран. соч. в девяти томах. Т. 9. М., 1960, с. 243.

Известно е с каква скромност се отличават писателите от средновековието. Много често те даже не са подписвали с име го си своите произведения. Но ето че авторът на „Манасиевата хроника“ е изобразил себе си редом с бога и Исуса Христа! С това, несъмнено, той е искал да подчертае мястото и ролята на писателя, на твореца в живота на човечеството.

Изключително внимание към творческата личност проявяват представителите на романтизма. В по-ново време „приземяването“ на изкуството към грешната земя, към делниците на човешкия живот съвсем не намалява неговото значение. Както отбелязват специалистите, „XIX век издига твореца на недостижима висота, вижда в него „владетеля на мисълта“, откривателя на истината, пророка, лидера на човечеството“⁴.

Седемнадесетгодишният А. С. Пушкин заклинава като гръмовержец:

Тирани мира! трепещите!
А вы, мужайтесь и внимлите,
Восстаньте, падшие рабы!

(„Вольность“)

Кое му дава самочувствие да бъде такъв вожд, пророк на своето време? Вече зрял художник, правейки равносметка на своя живот и творчество, той ще си спомни стиховете на Хораций и ще напише:

И долго буду тем любезен я народу,
Что чувства добрые я лирой пробуждал,
Что в мой жестокий век восславил я Свободу
и милость к падшим призывал.

(„Я памятник себе воздвиг нерукотворный“)

А М. Ю. Лермонтов ще продължи тази мисъл за значението на изкуството, за мястото и ролята на твореца:

Твой стих, как божий дух, носится над толпой
И, отзыв мыслей благородных,
Звучал как колокол на башне вечевой
Во дни торжеств и бед народных.

(„Поэт“)

„Учебник на живота“ — така нарича литературата Н. Г. Чернишевски. Бележитите класици на руската литература, които й донесоха световна известност и слава, придават още по-голямо значение на изкуството. „Изкуството трябва да направи това — казва Л. Н. Толстой, — щото чувството на братство и любов към ближния, достойно сега само за най-добрите хора от обществото, да станат обикновени чувства, инстинкт за всички хора.“ И по-нататък: „Предназначението на изкуството в наше време се състои в това да преведе от областта на разсъдък в областта на чувствата истината, че доброто е в тяхното обединяване помежду си, за да утвърдят на мястото на царуващото сега насилне царството божие, тоест любовта, което според всички нас е висша цел на живота на човечеството.“⁵

Любов към човека, към народа, към човечеството, съпреживяване на техните радости и болки, нещастия, на техните мечти за бъдещето — ето какво ни завещава творците от миналото. И първото условие за създаване на истинско изкуство при наличие на талант, разбира се — това е верността към правдата на живота. П р а в д а — сто богът, на когото са се покланяли класиците, на когото са служили. „Правдата стои по-високо от Некрасов, по-високо от Пушкин, по-високо от народа, от Русия, по-високо от всичко, и затова трябва да се желае единствено прав-

⁴ Искусство и художник в зарубежной повелле XIX века. Л., 1985, с. 17.

⁵ Л. Толстой. О литературе. М., 1955, с. 484.

дата и тя да се търси“ — пише Ф. М. Достоевски⁶. Нека си спомним и изповедта завет на Л. Н. Толстой от неговите „Севастополски разкази“: „Героят на моята по-вест, когото обичам с всички сили на душата си, когото се стараех да пресъздам в цялата му красота и който винаги е бил, е и ще бъде прекрасен, е правдата. . .“⁷

Като прочита разказа „Севастопол през май“, където са казани тия думи, Н. А. Некрасов пише на Толстой: „Ето това именно е необходимо сега на руското общество: правдата — правдата, която след смъртта на Гогол така малко е останала в руската литература. Вие сте прав, че цените най-много тази страна от Вашето дарование.“⁸

Спирам се по-подробно на този въпрос, защото — ако си послужим с думите на Некрасов — това именно е необходимо сега на обществото и на литературата! На хората им дояха лицемерието, фалшът, лъжата, девалвацията на словото. Те жадуват за правдата, те очакват зад думите да почувствуват тяхното реално съдържание. „Без правда няма литература и изкуство — се казва в уводната редакционна статия на сп. „Коммунист“ „Призванието на социалистическата култура“. — Без правда няма справедливост и гражданственост, гласност и демокрация, истинска нравственост. Правдата е единна и неделима.“⁹

Служене на правдата — това е великият завет на големите творци от миналото. И нищо не ги е спирало в това служене на истината — нито цензурата, нито преследванията, нито изтезанията, нито гладът, нито лишенията, нито смъртта, нито страхът от смъртта. . . Такова е било, е и ще остане изкуството на тези художници на словото — правдиво! Това е основа на основите на новото социалистическо изкуство. И писателите на XX век, техните най-добри представители се оказаха достойни продължители на това наследство. Достатъчно е да назовем най-добрия роман на светската и цялата световна литература на XX век — „Тихият Дон“ от М. Шолохов, за да потвърдим тази истина. Това съзнание за отговорността на твореца пред народа, пред историята, съзнанието, че със своето изкуство той е длъжен да помага на хората да станат по-добри, по-човечни, да бъдат щастливи — това съзнание е присъщо и на най-добрите представители на художественото слово на социалистическата, на прогресивната литература от XX век.

Я себя
советским чувствую
заводом,
вырабатывающим счастье —
(„Домой“)

ще каже Маяковски и ще отдаде „цялата своя звънка сила на поет“ на най-прогресивната класа на своето време, ще посвети своето творчество на най-великите идеали и събития на това време.

Героите на Горки, Шолохов, Фадеев, Фурманов, гласът на Блок, Маяковски, Есенин, Смирненски, Гео Милев, Волкер, Броневски, Брехт, Арагон, Н. Хикмет, П. Неруда, Лорка и др. се понасят над света, за да възвестят победата на Октомври, да възпеят идеалите на нашия век. Много от тях — Гео Милев, Вапцаров, Фучик, Лорка — заплащат с живота си служенето на този велик идеал. . .

За съжаление и в страната на Съветите беше време, когато правдивото писателско слово невинно достигаше до читателите. С мъка и болка говорим сега за това. Едва след XX конгрес на КПСС, а по същество едва сега, в периода на преустройство, едни от най-хубавите произведения на М. Колюков, И. Бабел, М. Булгаков, О. Манделщам, Б. Пастернак, А. Ахматова, А. Платонов, Е. Замятин, В. Гросман, А. Бек, А. Рибакон и др. виждат бял свят. Но и произведения-

⁶ Литературное наследство. Т. 86. М., 1973, с. 1.

⁷ Л. Толстой. Цит. съч., с. 25.

⁸ Пак там, с. 623.

⁹ Коммунист, 1987, № 15, с. 14.

та, които се публикуват в миналото, до известна степен носят белега на онова време, защото „вътрешният редактор“, самоограничението пречеха на писателите свободно да кажат това, което виждат, което мислят. . . И това се отнася не само за съветските писатели.

Когато днес се пише за това, много автори подчертават драматизма, трагизма на тези явления. И всички ние чувстваме и преживяваме това. Но има и нещо друго, за което трябва да се каже с пълен глас. И през годините на култа към личността писателите, най-добросъвестните от тях, останаха верни на великите завети на предците, слу-жеха на правдата, пишеха правда! Това е тяхна гордост! Те правеха това, предварително знаейки какво ги очаква, те правеха това без надеждата, че произведенията им ще бъдат публикувани. . . Когато пише втората част на романа „Доктор Живаго“, Б. Пастернак съобщава на сестра си: „ . . . тази проза засега не е предназначена за печат“¹⁰. Но той е бил вътрешно свободен, защото се сбъдва заветната му мечта — създаването на произведение, „голяма проза, в която искам да вложя най-главното, което е същност на моето „аз“. . . . тази творба — подчертава в друго писмо Пастернак — ще бъде израз на моя възглед за изкуството, за Евангелието, за живота на човека в историята и за много други неща.“¹¹ Известно е какво костваше на писателя тази вяност към правдата, към себе си. . . Историята още веднъж потвърди горчивата истина, че за правдата трябва да се воюва, че за правдата трябва да се страда!

Факт е, че в идейно-психологически план съвременното преустройство на съветското общество, както и преустройството в другите социалистически страни, до голяма степен беше подготвено от произведенията на писателите. Изключителна роля в това отношение в СССР изиграха такива произведения като „В окопите на Сталинград“ от В. Некрасов, „Районни делници“ от В. Овечкин, „Жестокост“ и „Дни на проверка“ от П. Нилин, „Соленият дол“ от С. Залигин, творбите на Ф. Абрамов, В. Биков, В. Шукшин, Ю. Трифонов, Ч. Айтматов, В. Распутин, В. Белов, Б. Окуджава, В. Висоцки и др. Това важи до голяма степен и за литературите на другите социалистически страни.

Нека си припомним образа на Авдий Калистратов — главния герой на романа „Голгота“ от Ч. Айтматов. Той е готов като Христос да бъде разпънат за хората, той е готов да се жертва, но да спаси другите. От друга страна, с каква болка авторът разказва за нравственото падение на някои от своите герои, които са загубили човешкия си облик, които даже, сравнени с животните, с вълците, се оказват пониско. . . А образът на Кочкорбаев — „човека вестник“, бюрократа в партията! Не за него ли и такива като него бе приета специална резолюция на XIX конференция на КПСС?

Решавайки задачите, които стоят пред социалистическото общество, пред социалистическата литература, съвременните писатели все повече и повече се обръщат към общочовешките проблеми, към световния читател. „Новото мислене — пише Ч. Айтматов, — разбудено от гласността и преустройството, бързо и мощно еволюционира, освобождавайки се от националната ограниченост, от вкаменеността и ожесточеността на времето на „студената война“, все повече разпространявайки се в света като опит за спасяване на живота, който все повече и повече добива чертите на планетарен хуманизъм. Новото мислене е необходимо, защото е ново качество на интелекта.

Гласността и преустройството в известен смисъл подобно на мощна ракета ни приближават към разбиране на задачата за общочовешката значимост, а следователно — и към търсене на алтернативи, към отказване от обикновените представи за непоклатимостта на веднъж усвоените доктрини за това, че непримиримата конфронтация, или както за енергичност я наричат, настъпателната позиция далеч невинаги се увенчава с успех и едва ли някому носи полза, особено на народите, на плещите на които тежи цялото колосално бреме на военните разходи.“¹²

¹⁰ Дружба народов, 1988, № 9, с. 248.

¹¹ Пак там, с. 239.

¹² Правда, 1988, 12 февруари.

За необходимостта от утвърждаване на този хуманизъм разсъждават и героите на „Законът на вечността“ от Н. Думбадзе, „Картината“ от Д. Гранин и др. „Ние губим всичките си сили в борбата, затова се изпълваме с много ненавист и малко любов. Ние сме настроени преди всичко да виждаме врагове. А всъщност ненавистта е вторично чувство, то трябва да се ражда от любовта“ — разсъждава Лосев, главният герой на романа „Картината“¹³.

В нашия век на научно-техническата революция, ако разумът, ако нравственото начало у човека не вземе връх, то човечеството го очаква най-лошото. . . „Барометър на обществото“ — така нарече литературата Д. С. Лихачов¹⁴. А в интервю пред българската телевизия по време на Десетия конгрес на славистите през 1988 г. заяви, че ХХІ век или ще бъде век на хуманитарните дисциплини, или въобще няма да го бъде. . . Когато казват тия думи на един от най-големите специалисти в света в областта на механиката и процесите на управление на космически апарати, академик Борис Раушенбах, той кима утвърдително: „Напълно съм съгласен.“¹⁵ И подчертава: „Писателите и поетите са по-добри ясновидци, те чувствуват бъдещето.“

Литературата и изкуството са живата памет на народите, истинската история на човечеството. „Ето и Франция — пише Г. Флобер — лекомислената, ветрената, веселата Франция, завоювала Европа с литературата си много преди Наполеон да я покори с меча си. А какво остана от меча на нашия император? Всяка държава си присвои лъч от неговата слава, всеки крал взе късче пурпур и покри с него трона си. Императорът и империята са мъртви, но нашите поети живеят — жив е Корней, жив е Расин, вечно цари Волтер, и на неговия чист език, такъв, какъвто той го е създал, говорят при всички дворци. Нима не нашите пиеси, преведени, се играят в Лондон, Виена, Берлин, Санкт-Петербург? А Италия, родината на Данте и Вергилий, така бедна и унила, не ни ли се струва по-пищна и величествена, отколкото Англия, с всичките ѝ флоти и Индия, с милионите ѝ хора и с цялата ѝ горделивост? А от Венеция? Къде са корабите ѝ, съкровищата ѝ, нейното могъщество, нейните богатства, на които е завиждал светът?

Ни ме питайте какво е останало от Атина и от Рим — паметта за тях изпълва целия свят.“¹⁶

Но литературата и изкуството показват не само миналото. Те разкриват по-пълно и по-дълбоко процесите, които се извършват в човека и обществото в съвременния свят, разкриват тенденциите на бъдещето. Показателни в това отношение са размислите на Т. Ман върху творчеството на Гьоте и Л. Толстой. Произведението на Гьоте „Вилхелм Майстер — години на учение“ — пише Ман — „ни поражда именно защото в него има интуиция, зоркост и предвиждане, които изглеждат тайствени, пророчески, а всъщност са израз на тънка духовна организация, резултат на особена пронизателност, на особен усет — в това произведение е предсказано цялото социално-икономическо развитие на деветнадесетото столетие: индустриализацията на аграрните страни, чиято култура отвежда към далечното минало, господство на машините, подемет на организирания пролетариат, класовата борба, демокрацията, социализмът, даже американизмът, заедно с всички произтичащи от това изменения на духовните и възпитателни последствия.“¹⁷

Тази особеност на литературата и изкуството с още по-голяма сила се проявява в наши дни. „Питат — казваше Х. Бьол — не учените, не политиците, не свещенослужителите — не, именно писателите трябва да кажат това, което другите явно не искат да кажат: какво е загубено завинаги. . . Именно писателите трябва да назоват загубите с истинското им име. Политиците шикалкавят, служителите

¹³ Д. Гранин. Картина. Л., 1987, с. 105.

¹⁴ Д. Лихачов. От покаяния к действию. — Литературная газета, 1987, 9 септември.

¹⁵ Работническо дело, 1988, 9 октомври.

¹⁶ Г. Флобер. Цит. съч., с. 295.

¹⁷ Т. Манн. Цит. съч., с. 495.

на църквата се държат в обществото умно — неумното, истинското слово очакват от писателя. Но достатъчно е той да го произнесе и машината на демагогията завива като сирена въздушна тревога. Има си хас! Това е сигнал за опасност — когато се произнася слово, излизащо извън рамките на празната баналност на битуващите публични формули.¹⁸

Бъдещето на човечеството до голяма степен зависи от това, какъв нравствен климат ще цари сред хората, климат, при чието създаване изкуството играе твърде голяма роля. На тези проблеми са посветени много научни изследвания, появили се и значителни художествени произведения. Едно от тях е и романът на Д. Гранин „Картината“. Картината на бележния художник Астахов става символ на красотата, на хармонията, фактор за утвърждаване на висока нравственост сред хората. Животът, отразен от истински художник, остава безсмъртен, става частица от битието на бъдещите хора, помага им да разберат както миналото, така и самите себе си. „Беше чудно — разсъждава главният герой на романа, — че художникът е уловил и затворил навеки в тази бяла рамка неговите, на Лосев спомени, с всички цветове, мирис, топлина.“¹⁹

Колко вярно е доловил и предал същността на твореца Иван Давидков в стихотворението си „Имаше един художник“:

Такива хора не оставят за себе си нищо,
дават радост на другите
и от нейния хляб живеят.
И угасвайки, запалват такова огнище,
край което бъдните дни
седят да се сгреят.

С каква тревога В. Распутин говори за това, че неимоверното развитие на науката, техниката твърде често са насочени не към подобряване, а към влошаване на човешкия живот: „Ето ние построихме прекрасен, на пръв поглед, град. На прекрасно място се извърши това строителство, обявено за комсомолски, ударен обект, прекрасни бяха много душевни пориви. Аз говоря за Братск. Построихме Братската ХЕЦ, Братския горскопромишлен комплекс, алуминиевия завод. . .

А за кого построихме ние този град? За кого? За човека ли?“²⁰

Често, дори сред писатели, може да се чуе ироничната бележка, че творците бият тревога, обръщат се към общественото мнение, но кой ги слуша? . . . Кучетата си лаят, а керванът си върви, както се казва в поговорката.

С подобни мисли едва ли можем да се съгласим дори по простата причина, че в писателското слово се вслушват най-високопоставени държавни и партийни дейци на нашия век. „Понякога хората се питат какво може да направи литературата, какво може да направи изкуството в нашия термоядрен век? Според мен — твърде много — заяви в отговорите си до организационния комитет на Шестата световна софийска писателска среща „Мирът — надежда на планетата“ М. С. Горбачов. — И главното — да се помага за създаване на такава нравствена атмосфера, в която надпреварата във въоръжаването, раздухането на военната психоза ще се третират като престъпление срещу правото на хората на живот.

Нима не заслужават най-внимателно отношение въпросите за опазване с общи усилия на непреходните ценности на миналото, за защита на културата от обедняване под натиска на търговството и култа към насилието, от проникване на упадъчните идеи на расизма и антихуманизма в нея, за развитие на всестрания културен обмен и контакти, за утвърждаване идеите на мира и дружбата със средствата на изкуството? Писателят може да направи много, ако е въоръжен с честно, искрено и човеколюбиво слово.“²¹

¹⁸ Г. Белл. Франкфуртские лекции. — Вопросы литературы, 1988, с. 177.

¹⁹ Д. Гранин. Цит. съч., с. 17.

²⁰ Правда, 1988, 24 юния.

²¹ Работническо дело, 1986, 28 октомври.

Писателското слово остави сибирските реки да си текат свободно на север, отменяйки правителствени постановления. Писателското слово спасява чудото на Сибир — Байкал. Все по-силно и по-авторитетно звучи то в наши дни във всички страни.

Разбира се, не бива да живеем с илюзията, че всичко, каквото кажат писателите, става мигновено. Понякога дори за съжаление се върши точно обратното. . . Но това не бива да обезкуражава творците, да ги кара да бездействуват. „Ние, писателите — пише по този повод Йордан Радичков, — сме като деца, които са поставени на предната част на локомотива. Машината е набрала голяма скорост. На хоризонта се вижда мост. Този мост е разрушен. И ние викаме високо: „Спрете!“ Оба-че машинистът, който кара локомотива, не снижава скоростта. Ние още не сме стигнали мястото, където е разрушеният мост. Но дългът на писателя, на журналиста е да викат, да напомнят за опасността открито, откровено.“²²

Понякога на събрания, на научни конференции, в печата може да се чуе, че в произведенията на съвременните писатели, и то тъкмо в тези, които подготвяха, които имат пряко отношение към преустройството, към новото мислене, е налице публицистичност, че авторите бързат пряко да декларират своите възгледи, своето отношение към живота. В дадения случай се имат предвид не статиите и изказванията на авторите, а именно художествените им произведения. Ярък пример в това отношение е повестта на В. Распутин „Пожарът“. Самите автори сочат тази особеност на съвременната проза. Появи се дори ново определение на този жанр — „свръхлитература“. Едва ли този термин е сполучлив и едва ли произведенията, които се представят за свръхлитература, могат да претендират за такава „свръхоценка“. Но фактът си е факт. Понякога даже много талантиви писатели нямат търпение да „закодират“ своите идеи в художествени образи, бързат да споделят с читателите пряко своите мисли.

Но виновни ли са те за това? От какво е предизвикано това своеобразие на литературния живот?

Нека се обърнем към историята, към аналогично време за обществото и литературата — положението в Русия след Кримската война в средата на миналия век, периода на освобождение на селяните от крепостното право. Ето как характеризира литературния живот от това време Л. Н. Толстой: „През последните две години политическата и особено изобличителната литература, като заимства за своите цели средствата на изкуството, и като намира забележително умни, честни и талантиви представители, отговарящи горещо и решително на всеки въпрос на минутата, на всяка съвременна рана на обществото, сякаш погълна цялото внимание на публиката и лиши художествената литература от цялото нейно значение.“²³ „И действително — продължава Толстой — можеше ли да се мисли за поезия тогава, когато пред очите ни за пръв път се разкриваше картината на обкръжаващото ни зло и се представяше възможност да се избавим от него.“

Едва ли е необходимо да се доказва колко актуално звучат тези думи в наши дни, що се отнася до съветската, а и не само до съветската литература. На тази основа се появиха теориите, че истинската художествена литература вече е изживяла своето време, изчерпала е своите възможности, че е настъпила ерата на документалната литература, на литературата на факта, на мемоарите и пр. Едностранчивостта, а в крайна сметка — неверността на тия теории намираме разкрити в цитираната вече реч на Л. Н. Толстой от 1856 година: „... Кolkото и да е голямо значението на политическата литература, отразяваща временните интереси на обществото, колкото и необходима да е тя за народното развитие, има друга литература, отразяваща в себе си вечните, общочовешките интереси, най-свидните, най-задушевните съзнания на народа, литература, достъпна на хората от всички народи и всички

²² Литературна газета, 1986, 20 август.

²³ Л. Толстой. Цит. съч., с. 49.

времена, и литература, без която не се е развивал нито един народ, имащ сила и сочност.²⁴

Правдивостта на тези думи се потвърждава от самото творчество на Толстой, от творчеството на Достоевски, на Чехов. Да се надяваме, че тази закономерност ще се прояви и в развитието на съвременната литература.

Нарасналата роля на художественото творчество в живота на човека, на обществото повишава и отговорността на твореца пред себе си, пред обществото, пред историята. За необходимостта от съзнателно заставане на определени идейно-естетически позиции в служба на прогресивните сили на обществото е говорено и писано и в миналото. Достатъчно е да си спомним думите на Христо Ботев от неговата статия „Единственото спасение на нашия народ е в революцията“: „Разбира се, че за да направи това, то и науката, и литературата, и поезията, и журналистиката, с една дума, сичката духовна деятелност на неговите водители би трябвало да заемат характер на политическа пропаганда, т. е. да се съобразяват с животът, със стремленията и с потребностите на народът и да не бъде вече науката за наука, изкуството за изкуство, а журналистиката за преживяне старото, изгнилото и отдавна вече изхвърленото европейско гюбре.“²⁵

И все пак истинското разбиране и определяне на партийността като принцип, като съзнателно служене на работническата класа, на най-прогресивните сили на обществото се появяват едва в началото на нашия век — знаменитата статия на В. И. Ленин „Партийна организация и партийна литература“. Партийността — това е пряко продължение на класовостта в литературата и изкуството, обективна необходимост за твореца в условията на изострената класова борба. „Искаме това или не, литературата се подчинява на интересите и страстите на обществената борба. Тя не е свободна и не може да бъде свободна от влиянието на една или друга класа“ — потвърждава марксовският принцип за класовия характер на литературата и изкуството Р. Ролан²⁶. Но Ленин отива по-нататък, като издига принципа на партийността, необходимостта от съзнателното заставане на класови, партийни позиции: „Партийността — пише той — е резултат и политически израз на високо развити класови противоположности.“²⁷ И той формулира същността на тази нова идейно-естетическа категория: „Литературната работа трябва да стане част от общопролетарското дело, „колелце и винтче“ на един единен, огромен социалдемократически механизъм, привездан в движение от целия съзнателен авангард на цялата работническа класа. Литературната работа трябва да стане съставна част на организираната планомерна, обединена социалдемократическа партийна работа.“²⁸

Но Ленин бърза още тук, в тази статия, да предупреди за спецификата на художественото творчество, а следователно и за спецификата, за специалното отношение към творците, за особеностите на партийното ръководство в тази област: „Безспорно е, че литературната работа най-малко се поддава на механично уравнивяване, на нивелиране, на господство на мнозинството над малцинството. Безспорно е, че в тази работа трябва безусловно да се осигури по-голям простор на личната инициатива, на индивидуалните склонности, простор на мисълта и въображението, на формата и съдържанието.“²⁹

Буржоазните естети и идеолози, а и немалко писатели са се отнасяли и се отнасят отрицателно към този принцип — партийността в литературата. В краен случай те са готови да признаят, че той е „руски“ принцип, отнася се за руската, за съветската литература, но не може да бъде общовалиден. Обаче самият живот,

²⁴ Пак там, с. 50.

²⁵ Хр. Ботев. Избрани творби. С., 1977, с. 164.

²⁶ Р. Ролан. Собр. соч. в 17 томах. Т. 14. М., 1958, с. 564.

²⁷ В. И. Ленин. Съчинения. Т. 11, с. 64.

²⁸ В. И. Ленин. Съчинения. Т. 10, 32—33.

²⁹ В. И. Ленин. Съчинения. Т. 10, с. 33.

развитието на пролетарската, на социалистическата литература показаха и показват типологичния характер на този принцип, неговата обективност и необходимост. През 1923 година Георги Димитров пише статията „Из кой път?“, която е аналогична на статията на Ленин „Партийна организация и партийна литература“. (По-подробно за това говоря в книгата си „Ленин и художествената литература“.) За необходимостта от утвърждаване на партийността, на партийното ръководство в литературата и изкуството в Русия още преди Октомврийската социалистическа революция пишат М. Горки, А. В. Луначарски, В. В. Воровски и др.; в Германия — Клара Цеткин, Роза Люксембург, Б. Брехт; в Италия — А. Грамши; във Франция — А. Барбюс; в Чехословакия — И. Волкер; в Турция — Н. Хикмет; в Полша — В. Броневски, и много други. Дори теоретици и творци, които не са членове на комунистическите партии в съответните страни, чувствуват обективността и необходимостта от този принцип. Много характерни в това отношение са изказванията на Ф. Шалда. В статията с показателното заглавие „Поетът и политиката“ той заявява: „Просто смятам, че този, който сега не живее политически, тоест който се самоотлъчва от необятната вълна на всеобщата възбуда, надежда и масова вяра, надигнала се за щастие, за да възроди света и най-вече за да помете академичния книжен прах, наслонил се навред в такива количества, и да проветри вмирисаната будоарна атмосфера, сред която се задушаваше изкуството, е *осакатен и непълноценен като човек и страда от незавършеност като писател*.“³⁰ И като пример на поет, който „живее политически“, става спонтанен изразител на трудовия народ, Шалда сочи Иржи Волкер.

Но сякаш предчувствайки какво очаква принципа на партийността, на партийното ръководство на литературата и изкуството, Ленин предупреждава: „Ние няма да речем, разбира се, че това преустройство на литературната работа, измърсена от азиатската цензура и от европейската буржоазия, би могло да се извърши изведнъж. Далеч сме от мисълта да проповядваме някаква си еднообразна система или решение на задачата с няколко постановления.“³¹

Издигайки принципа на партийността, на партийното ръководство на литературата и изкуството, Ленин е имал предвид, че утвърждаването на този принцип ще се извършва от партия от нов тип, а ние от своя страна можем да кажем, че този принцип може да се осъществява пълноценно само от партийни и държавни ръководители от типа на В. И. Ленин, Г. Димитров.

За съжаление както и в другите области на живота, така и в областта на литературата и изкуството ленинските норми, димитровските норми бяха нарушени и това донесе голяма вреда както на партията, на нейната идеология, така и на литературата и изкуството. Не убеждение, не идейно ръководство, а администриране, налагане на една воля, на един вкус, жестокост, преследване, физическо унищожение на творци — ето до какво се изродиха ленинските принципи при култа към личността. С горчива ирония съветският писател В. Померанцев в новия си роман „Равносметка, собствено, няма. . .“ пише за сталинските „надзиратели“ в литературата: „Ако те, тези надзиратели, имаха работа с класиците, от тях не би останало и помен. На автора на „Хамлет“ биха казали, че е създал не герой, а мухльо, за Ромео — че това е изопачено представяне на младежта, за Отело — че е патологичен тип, за пиесите на Островски — че са очернителство, показват само мошеници, за Чехов — че всичките му герои са безидейна сбирщина. . . Всички, всички биха подредили! Биха ги обвинили в това, че наваят мъка, че у тях няма жизнерадостност, че се занимават с дреботемие, ровят се в някакви дребни душици, размазват нечии нещастийца, минават покрай истинските хора.“³²

А как тези „надзиратели“ и техните вдъхновители се отнасяха към съвременните творци, знаем по постановлението за списанията „Звезда“ и „Ленинград“ в

³⁰ Ф. Шалда. Безсмъртие на творчеството. Варна, 1984, с. 99.

³¹ В. И. Ленин. Съчинения. Т. 10, с. 34.

³² В. Померанцев. Итога, собствено, нет. . . — Октябрь, 1988, № 6.

СССР, по случая Жендов в България, по съдбата на загиналите и пострадали творци. . . „През изминалите десетилетия — с болка разказва Г. А. Товстоногов — до седемдесет процента от силите и нервите отиваха не за творчество, а за тактическа борба — обяснения, опити да се „промъкне“ спектакълът и пр. Нито една постановка, получила след това висока оценка от обществеността, не минаваше без трудности. . . Викаха ни „горе“ най-често, за да ни ругаят. Почти всички ръководители на културата бяха некомпетентни.“³³

С горчивина четем сега тия редове, с горчивина си спомняме за всичко това. И още по-страшно е това, че всеки от нас носи в себе си частица от онова време — или като „началство“, или като потърпевш, носи в себе си черти от психологията на роба и тирана. . .

За да творят, писателят, художникът трябва да бъдат свободни, с в о б о д н и в най-възвишения, пушкинския смисъл на тази дума:

Ты царь: живи один. Дорогою свободной
Иди, куда влечет тебя свободный ум,
Усовершенствуя плоды любимых дум,
Не требуя награды за подвиг благородный.

(„Поэту“)

Но означава ли това, че принципът на партийността и партийното ръководство на литературата и изкуството се оказва несъстоятелен?

Не е лесно за комуниста, за честния творец да отговорят веднага на този въпрос. Разбира се, принципът сам по себе си е правилен, обективен, исторически, художествено необходим. Но цялата работа е в това, кой го прилага, кой го осъществява. И няма защо да крием — някои творци и теоретици и в социалистическите страни започнаха да премълчават, да не говорят за партийност в литературата, смятат едва ли не, че този принцип се намира в противоречие с новото политическо и художествено мислене.

Какво може да се каже по този повод?

Стратегията и тактиката на новото политическо мислене са дело на партията на Ленин. На тази партия, както и на партиите на другите социалистически страни историята е възложила правото и задължението да водят нашите народи по пътя на социализма, да се борят за утвърждаването на мира на земята. Човечеството не е измислило по-хуманен, по-велик, по-благороден идеал от идеала на комунизма! Новото политическо мислене, борбата за запазване на живота на планетата и на самата планета земя не само че не влизат в противоречие с този идеал, а директно произтичат от него, диктуват се от него. За какво бъдеще може да се говори, ако човечеството загине от ядрена катастрофа или от липсата на кислород?

Но глобалните, общочовешките проблеми, които стоят над всички други, не отменят и не могат да отменят проблемите от следващите нива, не могат да премахнат класите и класовата борба например, както и произтичащите задачи и следствия от нея.

Разбира се, и най-хуманният и най-великият идеал на човечеството не може и не бива да се утвърждава насилно, изкуствено. Ако той действително е истинският идеал на бъдещето, то въпреки всички препятствия той ще завладее сърцата и умовете на хората. И ние сме свидетели на тоя сложен, противоречив, но възходящ процес. И в тази насока на литературата и на изкуството принадлежи едно от първите места — да покаже хуманността, величието и красотата на комунистическия идеал, т. е. — да бъде партийна!

Нека се обърнем към мислите на стратега на новото политическо мислене М. С. Горбачов: „Начинът на мислене и на действие, основани на прилага-

³³ (Не)рождение шедевра, или кому и как ръководить культурой. — Литературная газета, 1988, 22 июня.

не на сила в световната политика, са формирани от векове, даже от хилядолетия. Те са се вкоренили сякаш като непоклатими аксиоми. Сега те са загубили всяко разумно основание. . . За първи път в историята жизнена потребност става необходимостта на основата на международната политика да се поставят общочовешките морално-етични норми, да се очовечат, да се хуманизират междудържавните отношения.³⁴

Но на същия М. С. Горбачов принадлежат думите, казани на срещата с ръководителите на средствата за масова информация, на идеологически учреждения и творчески съюзи на 8 януари 1988 г.: „Да си спомним още веднъж Ленин: литературата е част от общопартийното дело. Това е принципино положение и ние и днес се ръководим от него. Няма да се откажем от Лениновите идеи.“³⁵

Комунистическата партийност е органична част от духовния свят на социалистическия творец, негова идейно-естетическа и нравствена позиция! Такъв ни го рисува в романа си „Жаждата, която ни изгаря“ Дико Фучеджиев. Главният герой на романа, талантливият художник Филип Руков, преуспява и в живота, и в изкуството. Но той иска и като гражданин, и като творец да участва още по-активно в общественния живот, чувства потребност да влезе в редовете на партията. Когато му напомнят, че това може да ограничи неговата свобода, той отговаря: „Свобода за какво? Не познавам по-голяма и по-хубава свобода от тази да бъдеш борец от първата редица. Другата свобода е бягство от задължения, свързани с човешката съдба, със съдбата на човечеството, ако щеш, не се страхувам от тези високопарни думи.“³⁶

Съдбата на човека, съдбата на човечеството — ето кое вълнува героите на романа. „Мисията е наша — говоря и за днес, и за утре — и дългът е наш, на комунистическото движение, което не може да спре на половин път. Проблемите не са само до хляба и до класовата борба. Те са до оцеляването и съхраняването на човека в неговата изначална и единствена люлка — природата.“³⁷

Това са думи на най-добрия приятел на Руков — Белчински, секретар на партийната организация в неголям град.

Удивително е това съвпадение на мислите на талантливия художник и на редовия комунист с думите на стратега на новото политическо мислене за съдбата на човека, на човечеството и за ролята на твореца, на изкуството в съвременния свят!³⁸ При това, необходимо е да се отбележи, че романът е издаден през 1985 година, а е написан, разбира се, още по-рано. Необходимо ли е да се сравнява романът на Фучеджиев с романа „Голгота“ на Ч. Айтматов, с романа „Законът на вечността“ на Н. Думбадзе и други произведения, за да се види типологичната им общност? Мисля, че в случая по-важно е друго — новото политическо мислене, както и ленинските естетически принципи са обективна закономерност и потребност в живота и изкуството!

³⁴ М. С. Горбачев. Перестройка и новое мышление для нашей страны для всего мира. М., 1988, 143—144.

³⁵ Работническо дело, 1988, 13 януари.

³⁶ Д. Фучеджиев. Жаждата, която ни изгаря. Пловдив, 1985, с. 73.

³⁷ Пак там, с. 46.

³⁸ По-подробно за твореца и изкуството в съвременната българска литература вж.: З. Чолаков. Душата на художника. С., 1986.